

Ondřej Fischer

**Profesionalita,
ctnosti
a etika povolání**

KAROLINUM

Profesionalita, ctnosti a etika povolání

Ondřej Fischer

Recenzovali:

doc. Jindřich Halama, Dr.

PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
Praha 2021

Redakce Vendula Kadlečková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2021

© Ondřej Fischer, 2021

Vydání této knihy bylo podpořeno programem
Univerzitní výzkumná centra UK č. 204052.

ISBN 978-80-246-4906-1

ISBN 978-80-246-4907-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Milé Evě a malému Robertovi s díky za jejich laskavou podporu
a řadě učitelů, studentů, dobrodinců a přátel, kteří mi pomáhali
a stále pomáhají poznávat svět.*

Obsah

Úvod	9
1. Profesionalismus	17
1.1 K práci, profesi a povolání	17
1.1.1 Pojetí práce ve vztahu k profesi	19
1.1.2 Profese	24
1.1.2.1 Veřejný závazek	26
1.1.2.2 Profesionalismus	27
1.1.2.3 Společnost a řízení profese	29
1.1.2.4 Individuální aspekty profesionality	30
1.1.3 Povolání	32
1.1.3.1 Křesťanské pojetí povolání	34
1.1.3.2 Povolání v katolickém sociálním učení	36
1.1.3.3 Dva příklady propojení povolání a profesionalismu	36
1.1.3.4 Povolání a profese	39
1.2 Populárně chápaný profesionalismus	39
1.3 Kritika populárně chápaného profesionalismu a etika ctností	45
2. Uplatnění etiky ctností v pomáhajících profesích	52
2.1 Některá specifika etiky ctností	54
2.1.1 Etika ctností jako normativní teorie	55
2.1.2 Etika ctností jako deskriptivní teorie	57
2.1.3 Aspekty etiky ctností pro profesi	59
2.1.4 Pojmy <i>ethics</i> a <i>morality</i> u Bernarda Williamse	60
2.1.5 Aristotelova „praktický“ založená etika a profese	64
2.1.6 MacIntyre a Anscombová k oživení ctností	66
2.2 Výzvy pro uplatnění ctností v úvahách o profesionalitě	67
2.3 Banksová a kritika populárně chápaného profesionalismu	69
2.3.1 Obecně o přístupu Banksové	70
2.3.2 Záměr projektu Banksové	71
2.3.3 Profesní moudrost a integrita	72

2.4 Etika ctností a profesní normativita	75
2.5 Dilčí inspirace pro „nové“ hlubší pojetí profesionalismu	77
3. Aristotelova etika ctností pro profesi	79
3.1 Další příklady využití Aristotela v profesní etice ctností	81
3.1.1 Alasdair MacIntyre	82
3.1.2 Justin Oakley a Dean Cocking	83
3.1.3 Sarah Banksová a Ann Gallagherová	86
3.2 Některá východiska Aristotelovy etiky	87
3.2.1 Kulturní podmíněnost ctností	89
3.2.2 Místo rozumu v uplatnění ctností	91
3.2.3 Neurčité pojetí ctností: extrémny a rozum	92
3.2.4 Aristotelés a ideál ctnostného člověka	93
3.2.5 Postulát cíle jednání ctnostného člověka	94
3.2.6 Rozum a praktická moudrost k funkci člověka	95
3.2.7 Význam prvních principů	99
3.3 K novému pojetí profesionalismu	99
4. Kierkegaard o práci a povolání	103
4.1 Kierkegaardova nepřímá komunikace	106
4.2 Vybrané texty o postojích křesťana k práci	109
4.2.1 Návčik křesťanství	109
4.2.2 Sud'te sami	112
4.2.3 Čistota srdce	114
4.3 Aspekty profesionalismu v Kierkegaardově přístupu k práci	116
4.4 Povolání jako součást profesionality	118
4.4.1 Jacques Derrida	118
4.4.2 Robin Gill a jeho morální komunity	121
4.5 Profesionalita a křesťanský chápané „povolání“	126
5. Profesionalita jako komunitou prověřené povolání	132
5.1 Resumé výzev pro hlubší pojetí profesionalismu	132
5.2 Rekapitulace výtěžků	134
5.2.1 Atraktivita populárně chápaného profesionalismu	134
5.2.2 Slabá místa populárně chápaného profesionalismu	136
5.2.3 Příspěvky etiky ctností k hlubšímu pojetí profesionalismu	138
5.2.4 Přínos Aristotelovy etiky v kontextu společnosti	142
5.3 Společenské prvky v komunitární etice	144
5.4 Komunitární rysy diakonické práce	149
5.5 Komunitární hledisko jako hledisko profesionality	154
Závěr	158
Summary	162
Seznam literatury	163
Jmenný rejstřík	172
Věcný rejstřík	175

Úvod

Vztah práce a křesťanství patří mezi ústřední témata křesťanské sociální etiky, resp. sociální etiky vůbec. Týká se také obecné profesní etiky, která zkoumá vztahy člověka k práci s ohledem na dobro v kontextu fungování celé společnosti. Jedním ze zásadních fenoménů, na nichž je profesní etika ve svých tématech závislá, je kvalita práce a pracovního vztahu. Na první pohled jde především o technické,¹ ekonomické či právní aspekty těchto vztahů, jimiž společnost koriguje své nároky na práci. To se děje zejména v souvislosti s profesemi.² V profesní etice jde však i o další aspekty společensky prospěšných činností, které spojujeme s pojmem

- 1 Technické, ekonomické a podobné aspekty se snáze sledují, jsou snáze kvantifikovatelné ve srovnání s racionálně a věcně nepředvídatelnými přístupy. To však neznamená, že je lze ignorovat, neboť patří ke skutečnosti, jak tvrdí Bernard Williams. Přetěžovat užívání lidské racionality může vést ke zkresení etických myšlenek a pojetí správnosti. Srov. Bernard Arthur Owen Williams, *Ethics and the Limits of Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, 1985, s. viii, kde na příkladu vymezení analytické filosofie poukazuje na možné nedostatky rozlišování mezi technicistním a nejednoznačným vyjadřováním ve srovnání s prostou řečí. Píše, že „určité interpretace skrze rozumové chápání a jasná porozumění, jež jsou výsledkem diskurzivní racionality, znehodnotily naše etické uvažování jako takové a zkrlesily naši představu o tom, co je správné (... have damaged ethical thought itself and distorted our conception of fit)“. (Překlad vlastní. Stejně i v následujícím textu, není-li odkazováno k českému vydání odkazovaného textu.)
- 2 Jako příklad těchto nároků mohou posloužit tzv. key performance indicators (klíčové ukazatele výkonnosti – KPI), které patří mezi významné nástroje k měření efektivity práce v rámci úspěšnosti instituce nebo firmy. (Viz např. David Parmenter, *Key Performance Indicators: Developing, Implementing, and Using Winning KPIs*. Somerset: Wiley, 2015, s. 7. Naplňování těchto nároků je někdy výsledkem až „sebezáchovného“ úsilí pracovníků zajistit co nejvyšší kvalitu práce, což bývá chápáno jako nutný rys profesionální práce. Naproti tomu spojování kvality výkonu práce s užíváním výrazů „profesionál – profesionální“ je pouze jedním z možných aspektů takto označované práce. Srov. např. Sarah Banks, *Ethics, Accountability and the Social Professions*. Basingstoke: Palgrave, 2004, s. 18–22. (V dalším odkazu tohoto titulu, jakož

práce, neboť práce má klíčový význam jak pro společnost jako celek, tak pro každého člověka jako jedince. To nelze postihnout několika technicky či právně formulovanými postřehy. Z toho, jaký vztah má člověk ke své práci, lze mnohdy usuzovat na to, jak je v životě spokojen. Práce totiž bývá považována za jeden z hlavních pramenů životního uspokojení člověka.³

Východí myšlenkou této publikace je problematické chápání pojmu profesionalita. Je to představa, že lze chápání tohoto pojmu dále prohloubit skrze inspiraci křesťansky uvažujících myslitelů. Půjde i o zkoumání způsobů, jimiž bývá tento pojem spojován s kvalitou práce. Například různá užití výrazu „profesionalita“ nebo „profesionálnost“ totiž odkazují mimo jiné i na kvalitu práce a pracovních vztahů. Také skrze ně získává fenomén práce svůj etický rámec. Třeba proto, že tyto pojmy také vyjadřují nárok na dodržování určitých očekávání, spojených s prací,⁴ týkají se také možnosti způsobit újmu nebo naopak přínos druhému člověku, a to nejen v technickém či ekonomickém, ale především v mravním smyslu slova. Takže užití výrazu profesionalita v současném jazyce lze chápat i jako vyjádření mravního úsudku. Mluvíme i o „kultuře profesionalismu“. Práci nahlížíme s hodnotícím zájmem. Posuzujeme způsob jejího provedení či shodu jejích výsledků s očekávaným stavem věcí. Vlastně jde o přístup ke světu, v němž výraz „profesionalismus“ vyjadřuje víru v možnost garance určité kvality práce. Že lékař bude léčit podle obecně zřejmých zásad, že smluvní ujednání budou dodržena, že práce bude vykonána v očekávané kvalitě a podložena odborností apod. Předkládaná publikace vznáší otázku, nakolik jsou tato očekávání oprávněná a smysluplná, zda jsou založena na vhodných předpokladech. Zda

i jiných opakujících se bibliografických položek, budu uvádět pouze příjmení a první slova názvu odkazované publikace.)

- 3 Např. Mike Martin zasazuje práci a štěstí do celku šťastného života. Na něm se zpravidla podílí vyvážený vztah mezi uspokojením z práce a uspokojením z odpočinku (*leisure*). Martin se odkazuje na práci psychologa práce z Fakulty managementu na univerzitě v Sheffieldu profesora Petera Warra, který zmiňuje štěstí člověka jako výsledek tří faktorů, z nichž dva mají výraznou oporu v práci: pracovní prostředí, osobnost a vyvážený vztah mezi prací a osobností. Viz Mike Martin, *Happiness and the Good Life*. New York: Oxford University Press, 2012, s. 133 a 205, s odkazem na Peter Warr, *Work, Happiness, and Unhappiness* [online]. Mahwah, N. J., London: Lawrence Erlbaum Associates, 2007, s. 9–10 (cit. 19. 11. 2017). <http://www.loc.gov/catdir/toc/ecip0615/2006017872.html>.
- 4 Zvláštním případem požadavků na práci a její v posledku také sociálně-etickou dimenzi mohou být i očekávání spojená s výkonem hospodářství státu – viz např. Arno Anzenbacher, *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*. Brno: CDK, 2004, s. 78, s odkazem na hospodářskou etiku Arthura Riche. (Arthur Rich, *Etika hospodářství*. Svazek II, Sociálně-etický pohled na tržní, plánované a světové hospodářství. Praha: ISE, 1994, s. 17 a 122.)

výrazy jako profesionalita (jako např. vyjádření určité kvality postoje k práci vykonávané v rámci společenských vztahů) a professionalismus (jako např. ideologie či soubor myšlenek týkajících se způsobu vykonávání práce týkající se společnosti) nezjednodušují pestrost požadavků, které jsou na práce chápány jako profese kladeny. Nejde pouze o to, že například ocenit dobrou kvalitu tvrzením, že jde o „profesionálně“ odvedenou práci, může být zavádějící. Závažnější problém spočívá v tom, že způsob užití výrazů profesionalita či professionalismus nemusí odpovídat možnostem, které tyto výrazy nabízí. Pokusím se to doložit na porovnání dvou pojetí professionalismus a ukázat, že je tato obava opodstatněná. Jedná se o různá pojetí professionalismus v etice pomáhajících a pedagogických profesí, jež budu v této práci označovat jako populárně chápaný professionalismus, který lze chápat jako manažersky nebo technicistně zjednodušené přilnutí k obecným rysům, jež se zdají být určující pro společensky přijatelnou kvalitu práce.⁵ Některý pracovník může považovat svůj výkon práce za profesionální, jelikož ve své práci vykazuje stoprocentní dochvilnost. Dochvilnost pak může patřit k určujícím faktorům etického významu a tento pracovník pak může považovat svůj výkon práce za profesionální například už jen kvůli své stoprocentní dochvilnosti. Nedostatky tohoto populárního pojetí professionalismus vyplývají na povrch především ve srovnání s novějšími pojetími professionalismus, v nichž hrají důležitější roli mezilidské vztahy, a manažersky zajímavé parametry poskytované práce nejsou jediným kritériem společenské úspěšnosti práce. Jde o přístupy založené na etice ctivosti, která v rámci posuzování etické stránky jednání soustředí svou pozornost dále než jen na plošné dodržování obecně závazných norem nebo na plnění konkrétních parametrů.

Základem pro porovnání těchto dvou zmíněných přístupů k professionalismus je porovnání dvou různých pojetí etiky, s nimiž bývají tyto pojmy v oblasti pomáhajících profesí někdy spojovány. Především půjde o etiku ctivosti jako o alternativu k etickému přístupu vycházejícímu

5 Více k pojetí profese a professionalismus viz např. Mirka Nečasová, *Professionalismus a etické kodexy v sociální práci*. In: Ondřej Fischer, René Milfait, *Etika pro sociální práci*. Praha: Jabok, 2010 s. 72–76. Autorka poukazuje na různé způsoby, jak lze uchopit profesionalitu, od dnes již klasického vyjádření profesionality jako souboru určitých znaků (výraz „klasický“ zde není užit ve smyslu „období klasiky“, ale spíše jako odkaz na koncept obvykle uváděný ve vztahu k rozvíjející se profesionalizaci sociální práce v polovině 20. stol.) po jeho novější modely. Více k tématu professionalismus od téže autorky viz např. Mirka Nečasová, *Profesní etika*. In: Oldřich Matoušek, ed., *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2008, s. 40.

z „kantovské“ etiky povinnosti či obdobně formulovaných etik, jako je např. utilitarismus či etika spravedlnosti. Charakteristickým rysem etiky ctností bude důraz na kvalitu konkrétního člověka – pracovníka a na místní specifika, která také ovlivní to, zda bude daná práce považována za profesi, či zda o ní bude možno říci, že byla „profesionálně“ provedená. Oproti etice ctností má populárně chápaný professionalismus blízko ke „kantovské“ etice povinnosti, která bývá zjednodušujícím způsobem chápána jako důraz na obecné dodržování nějakého pravidla či normy jakožto všeobecně přijatelného zákona.

V předkládané publikaci vycházím z uplatnění etiky ctností v pomáhajících profesích na základě vybraných textů Sarah Banksová.⁶ Zejména v tématech, v nichž se věnuje etice sociální práce, je patrná její snaha směřovat k výstižnějšímu pojetí professionalismu založenému na etice ctností. Rád bych zde však ukázal, že teologicky reflektovaný přístup k pomáhající práci jako profesi představuje přínosnější alternativu k populárně chápanému manažerskému pojetí professionalismu než právě etika ctností, jak ji formuluje Banksová. Nicméně hned na úvod je třeba podotknout, že vlastním předmětem této publikace není teologie povolání. Spíše v ní půjde o to, poukázat na možné přínosy teologicky uvažujících myslitelů, zejména Kierkegaarda a dalších, kteří vycházejí z luterské reformační teologické tradice, pro obohacení kritérií profesionality. Bude se to týkat i činností, které bývají posuzované bez odkazu na zkušenost s Bohem, v běžném sekulárním prostředí. Kromě Kierkegaarda využiji myšlenek současných teologů Robina Gilla a Stanleyho Hauerwase.⁷ Poslouží jako příklad dvou odlišných přístupů k uplatnění křesťanství v praxi. Na pozadí výběru z jejich myšlenek se pokusím vystihnout, zda lze ambice etiky ctností posunout dále, a představit i jiná

6 Profesorka Sarah Banksová t. č. působí v Británii na School of Applied Social Sciences v rámci Durham University. Soustředí se na etiku sociální práce, práce s mládeží a pomáhajících profesí vůbec, věnuje se především jejím přesahům do komunitní a obecně společensky angažované práce.

7 Robin Gill t. č. působí v Británii na University of Kent jako emeritní profesor aplikované teologie. Publikuje v oblasti sociologické teologie, sociologie církví, křesťanské, náboženské a lékařské etiky. Zde budu vycházet především z jeho publikací Robin Gill, *Churchgoing and Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. Stanley Hauerwas, emeritní profesor na Duke Divinity School v Durhamu, USA, bývá považován za propojení reformované a katolické teologické tradice, čerpající především z Aristotela a Tomáše Akvinského; jeho teologický přístup lze charakterizovat mj. jako úsilí navrátit křesťany zpět od individualistického liberalismu do společenství těch, kteří svými ctnostmi představují „... radikální humanitu a lidský život inspirovaný životem, smrtí a vzkříšením Ježíše Krista“. Tak John Swinton, *Critical Reflections on Stanley Hauerwas' Theology of Disability: Disabling Society, Enabling Theology*. New York: Taylor and Francis, 2005, s. 7.

inspirativní řešení pro posuzování profesního jednání, která by bylo možno využít i pro sekulární profesní praxi.

Příkladem uplatnění etiky ctností v profesní etice mi bude Sarah Banksová a Ann Gallagherová.⁸ Jejich publikace *Ethics in Professional Life: Virtues for Health and Social Care*,⁹ která je dílem jejich intenzivní vzájemné spolupráce, dává tušit, že současná kritika profesní etiky kantovské tradice přináší cenné podněty pro obohacení pojmu „profesionalismus“. Kritika tohoto pojmu z pohledu etiky ctností bude cenná, nicméně spíše poodkryje možnosti pro hlubší reflexi křesťansky inspirované profesní práce, v jejíž závěrech mohou být i zajímavé implikace pro pojetí profesionalismu. Totiž, že postoj k práci křesťansky uvažujících pracovníků, a teologická reflexe těchto postojů, mohou přinést další možnosti, jak výstižněji popsat očekávané garance vykonávané práce, než by sliboval přístup etiky ctností. V závěru se pokusím doložit předpoklad, že způsob práce významných křesťansky založených organizací může sám o sobě vykazovat rysy, které lze považovat za kritéria profesionalismu. Příkladem může být pojem „povolání“, který hraje svou roli především v křesťanském diskurzu a který, zejména díky Lutherovi, pronikl i do obecně profesního jazyka.¹⁰ Přitom není cílem přijít s precizně charakterizovaným pojetím profesionality. Cenné však bude poukázat na rezervy v obsahu tohoto pojmu a alespoň náznak aspektů, které společnost od profesionality může dnes *skutečně* očekávat.

Zaměřím se především na pomáhající profese, kde je snáze obhajitelný předpoklad, že pojem profesionalita v běžném smyslu slova nevyjadřuje plně to, co je pro profesionalitu z hlediska pomáhající práce podstatné. Jsou situace, kdy zmínka o profesionálním přístupu k řešení

8 Profesorka Ann Gallagherová působí t. č. v Británii na University of Surrey a soustředí se především na etiku ošetřovatelství.

9 Sarah Banks, Ann Gallagher, *Ethics in Professional Life: Virtues for Health and Social Care*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. Autorky nezmiňují, jak si rozdělily jednotlivé kapitoly této publikace, inspirativní po praktické i teoretické stránce. Lze i z dalších publikací obou autorek usuzovat, že eticko-analytický přístup k neoaristotelcky zaměřené etice ctností, která je v úvodních kapitolách představena, naznačuje vliv Sarah Banksové, zatímco akcenty na etiku péče a praktické fenomény péče využité pro popis výběru profesně-relevantních ctností poukazují spíše na odborné zaměření Ann Gallagherové. Z tohoto důvodu, i s ohledem na její předchozí práce v oboru etiky sociální práce, budu pro zjednodušení místy odkazovat pouze na Sarah Banksovou jako „nositelku“ myšlenky etiky ctností uplatňované v sociální práci a pomáhajících profesích, jakkoliv se sama hlásí k vyrovnanějšímu přístupu.

10 Srov. např. John Lydon, *The Contemporary Catholic Teacher*. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2011, s. 13, 19 aj. Autor, patřící mezi významné osobnosti církevního školství v Británii, se soustředí na zkoumání profese učitele jako povolání. Ve své publikaci podtrhuje význam Krista jako základ pro křesťanské pojetí povolání, k čemuž alespoň v katolické tradici plně otevřel cestu druhý vatikánský koncil.

problematické situace v sociální práci naznačuje, že bude tato situace řešena k obecné spokojenosti. Jindy může být tatáž zmínka interpretována jako výraz systémově zakotveného způsobu práce, který přispěje ke spokojenému vyřešení této situace jen v určitém ohledu, například těch, kteří posuzují její kvalitu z pohledu platných standardů, jindy vůbec.¹¹ Pohled na pojetí práce očima zmíněných křesťansky zaměřených autorů chápu jako jednu z cest, jak tyto rezervy v pojetí profesionality poodhalit a nabídnout inspiraci pro jejich využití pro kultivaci pojmu profesionalita. Z hlediska použité metody lze výše zmíněnou tezi chápat jako pokus o hermeneutiku pojmů práce, profese a povolání, které se do sféry profesionality a profesionalismu promítají. Tomu bude odpovídat i následující způsob argumentace.

V první kapitole naznačím některá pojetí profese a profesionalismu ve vztahu k etice a k pojetí práce vůbec. Rozliším práci a profesi, uvedu ono „kantovské“ pojetí profesionality a jeho kritiku, na niž bude ve druhé kapitole navazovat reakce z pozice etiky ctností. Zároveň je třeba dát tyto pojmy do kontextu etických nároků, jež jsou na profese kladeny, např. formou legitimizace práce jako profesionálního výkonu a hodnocení kvality práce. S nimi totiž souvisí i konkrétní etické nároky, konkrétní pojetí etiky a konkrétní etické teorie, skrze jejichž optiku pojetí profese nakonec nahlížíme.

Ve druhé kapitole představím etiku sociální práce Banksově jako reakci na výše zmíněný populárně chápaný profesionalismus. Zároveň půjde o pokus o vylepšení konceptu profesionalismu. Vycházet budu z již zmíněné publikace napsané spolu s Annou Gallagherovou, *Ethics in Professional Life: Virtues for Health and Social Care*,¹² kterou dám do kontextu některých rysů nearistotelské etiky ctností. Dále uvedu příklad způsobu, jakým obě autorky zpracovávají svou expozici vybraných ctností, abych mohl v závěru kapitoly představit první kontury popisu kvality práce chápané jako práce profesionální.

Ve třetí kapitole představím vybrané aspekty Aristotelovy etiky, zejména s odkazem na jeho *Etiku Nikomachovu*,¹³ kterou zde vezmu jako určitý vzor pro hlubší porozumění přístupu etiky ctností v sociální

11 V případě sociálních služeb viz např. Standardy kvality sociálních služeb [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2002 (cit. 12. 10. 2017). MPSV. <https://www.mpsv.cz/cs/5963>.

12 Viz výše pozn. 9.

13 Aristotelés, *Etika Nikomachova*. Překlad Antonín Kříž. Praha: Petr Rezek, 2013. (V dalším textu při odkazu na Bekkerovu paginaci používám zkratku EN.)

a ošetrovatelské práci obou autorek. Zohledním však i Aristotelova širší východiska, jež mohou mít vliv i na interpretaci jeho etiky jako celku.¹⁴ To bude důležité pro posouzení možností, které má současná etika ctností, je-li využita pro popis profesionality. Soustředím se především právě na Banksovou a jiné autory, kteří se na Aristotelovu etiku odvolávají. Smyslem tohoto porovnání je poodhalit případné rezervy, jež etika ctností ve svém referenčním pojetí profesionality snad má. Již zde také poukáži na aspekty, které ani etika ctností není svým popisem profesionality schopna poskytnout, abych se obrátil k teologicky uvažujícím autorům s otázkou, zda teologicky reflektovaná zkušenost práce nemůže tento případný nedostatek řešit. Při tom naznačím, co a jak by mohlo být v pojmu profesionalita obsaženo, aby tento pojem lépe plnil svůj účel.

Ve čtvrté kapitole bude klíčovým Søren Kierkegaard jako filosoficky i teologicky uvažující myslitel, který rozvíjí luterskou reformační tradici. Zaměřím se na výběr z jeho křesťansky založených vzdělávacích textů, abych vystihl alespoň některé aspekty jeho přístupu k práci a některá pro něho potřebná kritéria kvality práce. Sem bude patřit zejména pojem povolání a způsob jeho uplatnění v pojetích profese a profesionality. Poukážu na způsob, jakým se i Kierkegaard pohybuje v tématu ctností,¹⁵ abych v závěru jeho přístup doplnil komunitárně orientovaným pohledem na místo křesťana v současné společnosti.

V závěrečné páté kapitole doplním aspekty teologicky inspirovaných pohledů na kvalitu práce, jak vyplynou z textů Kierkegaarda, o možnosti etiky ctností podle Banksové a popřípadě i Aristotela, řešenými ve druhé a třetí kapitole. Pro obohacení pojmu profesionalita může být zajímavé setkání s komunitárním způsobem etického uvažování, který zase těží z Aristotelova pohledu na společnost. Představím ho v perspektivě Alasdaira MacIntyry.¹⁶ Tím otevřu cestu k propojení etiky ctností z pro-

14 Nicméně, v duchu obvyklého postupu a s ohledem na rozsah této publikace se budu držet jeho *Etiky Nikomachovy*. Pro důslednější pojednání o Aristotelově etice by bylo zapotřebí odkázat i na jeho *Magna moralia* (Aristotelés, *Magna moralia*. 2. vyd. Praha: Petr Rezek, 2010) a *Etiku Eudemiovu* (Brad Inwood, Raphael Woolf, Aristotle: *Eudemian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013) s vědomím diskusí o autorství především přednášek *Magna moralia*.

15 Kierkegaard, zejména ve svém přístupu k osvětě a vzdělání, bývá považován za představitele radikálního přístupu k etice ctností. Srov. např. Mark A. Tietjen, *Kierkegaard, Communication, and Virtue: Authorship As Edification* [online]. Bloomington: Indiana University Press, 2013, s. 132 (cit. 11. 10. 2017). ProQuest Ebook Central. <https://ebookcentral.proquest.com/lib/cuni/detail.action?docID=1214493>.

16 V této práci budu vycházet z MacIntyrovoy vlivné publikace *Ztráta ctnosti* jak v anglické, tak i v české verzi v závislosti na překladu. Alasdair C. MacIntyre, *Ztráta ctnosti: k morální krizi současnosti*. Praha: Oikoymenh, 2004, a Alasdair C. MacIntyre, *After Virtue: a Study in Moral Theory*. London: Duckworth, 2007.

středí ideálních aristotelských komunit a bohatšího pojetí profesionality. Toto propojení pak budu moci ilustrovat na otázkách o profesionalitě diakonické práce. Aníž bych předjímal odpovědi, samo toto srovnání postupně upřesňovaného hlubšího pojetí profesionality a diakonické práce přinese zajímavé postřehy o profesionalitě v pomáhajících profesích. Tím může v posledku přispět ke kvalitě charitativní, diakonické i obecně pomáhající práce jako takové.

1. Profesionalismus

S ohledem na řadu obvykle neupřesňovaných významů, s nimiž bývají výrazy profese a profesionalita užívány, pokusím se i relativně malé odlišnosti těchto významů ilustrovat na příkladu kritiky populárně chápánoho profesionalismu. Budu vycházet z významů slov „profese“, „profesionalita“, „profesionální“ a „profesionalismus“ v jejich vztahu k profesní etice, a zvláště pak z kantovského základu výrazu profesionalismus. Představením některých z jeho silných a slabých stránek zejména v prostředí pomáhajících profesí otevřu prostor pro kritiku a pro alternativní pojetí profesionalismu, které bude, oproti kantovskému pojetí, založeno na etice ctností. Tomu se budu věnovat hlouběji ve druhé a třetí kapitole. V dalších částech pak budu toto pojetí profesionality dále rozvíjet, především z inspirace přístupu k práci u křesťansky uvažujících myslitelů.

1.1 K práci, profesi a povolání

Jelikož cílem této práce je kritika běžně užívaného slova profesionalita či profesionalismus z pohledu etiky ctností neoaristotelské tradice a teologie povolání, nabídnou první souvislosti potřebné k vyjasnění významu výrazů „profese“, „profesionalismus“ a „povolání“. V textech z profesní etiky nebývají tato pojmenování výslovně zmiňována, nebo se s nimi setkáme v jiných souvislostech.¹⁷ Aby bylo možno docenit význam těchto

17 Příklad zvláštních způsobů chápání profesionality nabízí např. typologie sociálních pracovníků Libora Musila. Musil neřeší profesionalitu sociální práce jako takovou, ale to, jakým způsobem se obvykle chápe ideál sociální práce. Je zajímavé, že pouze jeden ze čtyř jím navržených

pojmu a dále ho otevřít inspiracím přicházejícím z teologického uvažování, je třeba je dát do souvislosti s výrazy práce a povolání.

Tím, že jde o běžně používané pojmy, může se stát, že nám uniknou důležité a na první pohled nenápadné souvislosti. Například to, že výraz „profesionální“ má svůj morální, tedy hodnotící „náboj“. (Samozřejmě má i mravní náboj, kde tímto výrazem chceme pouze říci, že je třeba předmětem etického zkoumání.) Výraz profesionální je nositelem významu, který může mít pozitivní nebo negativní obsah. O někom řekneme, že byl neprofesionální, a urazíme ho. Jindy pochválíme označením práce za profesionálně provedenou. Profesionalita s sebou nese výrazný etický aspekt. Abychom mohli mluvit o profesionální práci, předpokládáme, že tato práce splňuje určité požadavky. Použijí-li dnes již běžně užívanou terminologii Bernarda Williamse, výrazy týkající se profesionality budou patřit mezi tzv. *thick concepts* (hutné, mravně zatížené pojmy, z nichž je patrné, jak jednat nebo nejednat).¹⁸ Oproti

typů (ideálů) práce je Musilem nazván „profesionální“, na rozdíl od zbylých tří typů, „filantropického“, „administrativního“ a „aktivistického“. Charakterizuje ho např. schopnost specializace, komplexního rozhodování, koordinace práce, vědomý vylučování oboru, vzdělání atp. Je s podivem, že ostatní způsoby provádění sociální práce, obsahující rysy filantropie, administrativy či aktivismu, nejsou za profesionální typy považovány. Ilustruje to i následující citace z Musilova článku, v němž s touto typologií přichází: „Profesionál“ sází na osobní nezávislost při volbě metodických postupů, spoléhá na svou studiem nabytou odbornost a za rozhodující považuje komplexní poznávání individuální situace klienta. Daniela Růžičková, Libor Musil, Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce/Sociálna práca*, 2009, 3, 79–92, s. 81. Dále viz původní Musilův článek Různorodost pojetí, nejasnost nabídky a kontrola výkonu „sociální práce“ (*Sociální práce/Sociálna práca*, 2008, 2, 66 a 67), v němž ještě chybí typ pracovníka „aktivisty“. Musil těží i z práce Banksové, která se různými pojetími professionalismu také zabývá a ukazuje různé akcenty dominující různým pojetím pomáhajících profesí (Sarah Banks, *Ethics and Values in Social Work*. 4. vyd. Basingstoke: Palgrave, 2012, s. 26–41). Že určitá vágnost v užití tohoto pojmu převládá, dokládá i jeho rozpracování do „manuálu“ MPSV pro pracovníky v praxi. Srov. Radka Janebová, Etický kodex jako nástroj podpory řešení etických dilemat sociální práce. *Sešit sociální práce*, 2015, 4, 7–9, zejm. s. 7, nebo Rad Bandit, Ivana Davidová, Martina Macurová, Michal Opatrný, Etický kodex jako nástroj podpory řešení etických dilemat sociální práce. *Sešit sociální práce*, 2015, 4, 10–16, zejm. s. 12 a 13.

¹⁸ K výrazu *thick concept* srov. Williams, *Ethics*, s. 140–145. Williams zmiňuje pouze *thick* ve smyslu „sám o sobě motivující“. V implikaci pak další autoři mluví i o opaku – tedy o *thin concept*, mravně nemotivujícím. Těží tak z předcházejících debat o tom, zda mohou nějaká fakta kategoricky, tedy nepodmíněně motivovat k (dobrému) jednání. K tomu viz např. John McDowell, Ian G. McFetridge, Are Moral Requirements Hypothetical Imperatives? *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supplementary Volumes, 1978, 52, s. 13–29. K použití pojmů *thick* a *thin* v reakci na Williamse viz např. Thomas M. Scanlon, Thickness and Theory. *The Journal of Philosophy*, 2003, 100, 6, 275–287. Někdy se tento pojem spíše užívá k zdůraznění závažnosti pojmu pro život, a tedy i výchovu, bez explicitního vztahu k motivaci pro jednání (např. Tietjen, *Kierkegaard, Communication*, s. 131). Mohlo by se zdát, že jde o zbytečné „slovíčkaření“, ale to, zda slovo profesionál nutně ponese mravní význam, nebo zda je myslitelné i jako pouhá charakteristika přístupu k práci, je v diskutovaných souvislostech důležité.

nim se někdy užívají tzv. *thin concepts* (slabé pojmy). *Thick concepts* jsou pojmy, kterými se automaticky vznáší nárok na to, aby člověk ve světě jednal *určitým* způsobem. Chápeme-li slovo profese v tomto smyslu, nevyjadřuje již popisně (deskriptivně) prostý stav věcí. Z hlediska profesní etiky jde o jeho závažnější užití ve významu preskriptivním. Slovem profesionalita vyjadřujeme očekávanou (předepsanou) podobu vztahu mezi uskutečňovanou prací a efektem, k němuž by měla tato práce vést. Nebo nás zajímá způsob, jakým by měla být práce vykonána, popř. někdy i motiv – proč byla vykonána. Etické nároky, které bývají spojovány s výrazy profese a profesionalita, spíše vyniknou, pokud se soustředíme na etickou povahu práce jako pojmu, na jehož základě je výraz profesionalita založen. Zároveň je třeba poukázat i na subjektivní rozměr práce, tedy na vztah práce a toho, kdo práci koná. Tím se etická stránka práce dále umocňuje. Vezmeme-li dále v úvahu vztah pracovníka a toho, s kým, resp. pro koho pracuje, pak téma profesionalita má etických aspektů hned několik.

O pojetí profese a professionalismismu lze uvažovat i ve vztahu k dalším pojmům, které s prací a profesí souvisí, např. ve vztahu k zaměstnání, dobrovolné práci, ke svobodě jedince apod. Zde se však zaměřím pouze na tři výše zmíněné pojmy. Hlediskem mi přitom budou etické aspekty vztahu člověka k práci, a to jak s ohledem na cíl, tak i na obsah práce. Přitom se zohlední i způsob, jakým je cíle práce dosahováno. V pozadí nadcházejícího pojednání o těchto pojmech stojí otázka, zda běžně užívaný pojem profesionalita dostatečně vystihuje vztah mezi společností a konkrétním jedincem, který danou práci jako profesi vykonává. Nejprve k pojmu práce jako k tomu základnímu.

1.1.1 Pojetí práce ve vztahu k profesi

Jestliže výraz profese popisuje specifický vztah mezi konanou prací a nárokem, který společnost na tuto práci má, je namístě nejdříve poukázat na některé způsoby pohledu na práci. Pojem profese se zakládá na fenoménu práce v jejích různých ohledech.¹⁹ Ze sociologického hlediska můžeme nahlížet práci jako projev člověka ve vztahu k druhým (práce

19 Např. Velký sociologický slovník nabízí citaci Lutze von Rosenstiela (1987): „Práce je vždy kulturně podmíněna, technicky, ekonomicky i sociálně organizována a osobně prožívána.“ Viz heslo „Práce“ in: Jiří Linhart, Alena Vodáková, Miloslav Petrussek, *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996, 824–825, s. 824.

„vykonávané s jinými a pro jiné“²⁰), jako projev lidských činností, do kterých se člověk začleňuje a přispívá ke společensky žádoucí podpoře sebe sama i ostatních. Nebo zaujmeme technický pohled na práci, např. již Platónem a Aristotelem odlišovanou od činnosti zákonodárců a vůdčích politiků. Základem je řemeslná práce jako zručné vytváření – *techné* (τέχνη, τεχνάομαι, χειροτέχνης),²¹ a cílevědomá činnost, která utváří hodnoty. Práce je i důležitým předmětem výchovy člověka, v níž nejde jen o organizačně řízenou činnost, např. jako práci otroků udržující domácnost v chodu, tedy dřinu, která je zaměřená zpravidla na podání výkonu tělem. Práce totiž obnáší i jakési know-how, které vychovává a inspiruje k efektivnímu utváření hodnot.²² Důraz na vědění jako na předpoklad pro jeho uplatnění v práci skrze zručnost (*skill*) inspiruje zároveň i ke komplexnější analýze významu práce. Zjevně v ní jde o více než o pouhý efekt. Práci můžeme chápat jako specifickou formu zřetězených a motivovaných činností, které jsou ovlivněny snahou o dosažení určitého cíle, ať již bezprostředně, nebo s určitou perspektivou. Zkoumáme-li práci ve společensko-ekonomické, kulturně poznávací či jiné rovině, vždy se nabízí řada vazeb na etické hledisko vykonávané práce. Etické hledisko přitom nepřichází v úvahu jen tam, kde se zaměřujeme na bezprostřední, ekonomický efekt práce, třeba jako výsledek manuální činnosti. Práci v tomto duchu můžeme chápat jako „souhrn fyzických a mentálních aktivit užitých při tvorbě výrobků či dodávání služeb“.²³ Dominujícím faktorem takto pojaté práce je „produkce“. Jejím účelem je další zhodnocení výsledků práce. Mnohdy jde o snadno uchopitelný aspekt ekonomického přínosu, který může upozadit jiné, neméně důležité aspekty

20 Autor hesla zmiňuje pro sociologii charakteristický pohled na práci jako vztahové pouto odkazem na Reného Kóniga (1967). Linhart, *Velký sociologický slovník*, s. 824.

21 Srov. s pojednáním Aristotela o moudrosti odpovídající různým činnostem ve státě: „πολιτεύεσθαι τούτους μόνον λέγουσιν: μόνου γάρ πρᾶττουσιν οὗτοι ὡσπερ οἱ χειροτέχναι. δοκεῖ δὲ καὶ φρόνησις μάλιστ' εἶναι ἢ περὶ αὐτῶν.“ (Proto se pouze o takových mužích říká, že vedou správu veřejného života; neboť Tito pouze jsou prakticky činní, jako jsou řemeslníci.) EN 1141b29. Česky: Aristotelés, *Etika Nikomachova*. (Kde to považují za vhodné, texty Aristotela a Platóna cituji podle elektronického portálu Perseus Digital Library. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.)

22 Srov. s pohledem na práci u Johna Locka, který v ní vidí i možnost utvářet hodnoty ve smyslu získání vlastnictví a vymezení životního prostoru jedince. „Práce jeho těla a dílo jeho rukou, můžeme říci, jsou ve vlastním smyslu jeho. Cokoliv tedy vyjme ze stavu, jež příroda tomu propůjčila a v němž to ponechala, s tím smísil svou práci a k tomu připojil něco, co je jeho vlastní, tím to činí svým vlastnictvím.“ John Locke, *Druhé pojednání o vládě*. Vyd. 2. Praha: Svoboda, 1992, s. 45 (odst. 27).

23 „(A)ll human physical and mental effort used in creation of goods and services“. Online Business Dictionary [online]. WebFinance Inc., Labor (cit. 13. 7. 2015). <http://www.businessdictionary.com/definition/labor.html#ixzz2rB6Tx700>.